

ՀՆՁՍԱԿ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՄԵԿԻՆ ԵՒ ՄԻՒՍՆԵՐԻՆ.

Յեղափոխութեան գաղափարի երգուեալ թըշնամիներն այսօր բարձրացել են իրանց դուռնէրը: Տակաւին չորս-հինգ ամիս առաջ նրանք չէին յանդգնում իրանց դէմքերը ցոյց տալ լոյսի տակ: Եւ ինչպէս ցոյց տալին, քանի որ յեղափոխական գաղափարը յաղթանակ յաղթանակի ետեւից էր տանում ամենափայլուն կերպով՝ սկսած Սասունի գէպքերից մինչև Օչթուրի ապրտամբութիւնը: Հայ անպզան, հայ անտարբերն իսկ ցնցվեցան և հայրենիքի վերականգնման յոյսերը բառբառ տվին նրանց համար լեզուին: Իսկ միւսները — յեղափոխութեան գաղափարի թշնամիները — ձնշված ու ոչնչացած հայութեան բարոյականի բարձրանալովը, նրա առած թռիչից, ըստիպված էին սիրամարգի փետուրներով զարդարել իրանց, ստիպված էին դոհութեան ժպիտ ցոյց տալ իրանց ժանտ շրթների կողերին, ստիպված էին թաղցնել իրանց թունաւոր խօսքերը: Հրաշալի բոլէ, երբ, կարծես, յեղափոխական գաղափարը մաքրել էր այլ ևս ընդ միշտ հայերի միջից ամեն փառ գղացման և ամեն պառաւտած մաքի ամեն արտայայտութիւնները, երբ, կարծես, այլ ևս բռնված պէտք էր համարել հայերի արդիական զգացման ու անբարոյականացած մաքի, հնարաշուութեան ու յետադիմութեան հինօրեայ փրտախտը:

Իայց հայերի այդ ընդհանուր բարոյական վերածնութեան միջոցին յանկարծ դուրս պրծաւ րէակցիայի (հակազդեցութեան) հրէշը՝ հեղնոտ, խարդախ, լիւրք քմծիծաղով: Այդ րէակցիան ծնունդ առաւ հայոց կոտորածների արեան միջից, արիւն, որ սուլթանի նենգութեամբ ու եւրօպական տէտութիւնների դաւաճանութեամբ հեղեղեց ամբողջ Հայաստանը: Եւ ահա նրանք, որ երէկ չէին յանդգնում իրանց ձայնը բարձրացնել, այսօր օգտուվելով աղգային ընդհանուր սարսափելի աղէտից, սկսել են փորձել իրանց նենգամիտ միտումների թոյնը թափել յեղափոխական գաղափարի և զրա անձնուրաց զինւորների վրայ: Ամեն-մէկ անկիւնում, գաղտագողի, կամ տգէտների բազմութեան առջև նրանք որսաւնցում են այսօր իրանց դեղեղի ձառերն ու քարոզները յեղափոխութեան

դէմ, նրանք ձիգ են թափում զրգուել հասարակաց կարծիքը յեղափոխականների դէմ: Մեր դատի ներկայ ծանր ճգնաժամն այդպիսի յետագէտներին կամ նենգաւորներին արդէն տալիս է ամեն հարկ եղած երևոյթը՝ իրանց թունաւորիչ ու ապականող քարոզներն աջողութեամբ առաջ մղելու ու տարածելու: Եւ ո՞րքան կեղտոտ ամբաստանութիւններ, և ո՞րքան զզուելի զրպարտութիւններ, և ո՞րքան անհեթեթ, որպէս և խարդախ մտքեր ու կարծիքներ են նրանք տարածում աջ ու ձախ: Այդ մարդիկն այսօր շահագործում են ազգի թափած արիւնն իրանց կրքերի ու նենգութեան, հնարաշու կամ անխոտոմտեղի մտքերի համար, որոնցով դեռ մի քանի ամիս առաջ չէին յանդգնում երևան գալ:

Եւ այդ մարդիկը ձիգ են թափում Արիւնտւելի Ամիսների պատասխանատուութիւնը զցել յեղափոխականներին վրայ, առարկելով, թէ եթէ մենք յեղափոխութիւն անել չուզենայինք, այդ արիւնն էլ չէր լինիլ: Պարզամիտների վրայ այդպիսի առարկութիւն կարող է ազդել թերեւս, բայց այդպիսի քարոզներ անողները դուք չէն դուշակում իսկ, որ իրանց այդ խօսքերով որքան նենգամիտ, նոյնքան էլ իղիօտ, տխուր են ներկայանում իրանք: Որովհետև հասարակական պահանջներն ու ձգտումներն առաջ չեն գալիս առանձին անհատների երեւակայութիւնից, ֆանտազիաներից, այլ նրանք առաջ են գալիս ազգութեան մէջ տարիների ընթացքում տեղի ունեցող իրերի վիճակից: Եթէ հայոց մէջ երևան եկաւ յեղափոխական գաղափարը, դա պարզ ապացոյց է, որ հայ ազգի վիճակի պահանջներն ու ձգտումները յանգան յեղափոխական գաղափարի վրայ, առաջ բերին յեղափոխական գաղափարն ու կոիւն, իբրև անհրաժեշտ միջոց ու միակ պայման հայ ազգի վիճակի փոփոխման դէպի լաւը:

Իայց կուէի մէջ կան բոլէներ աջողութեան ու անաջողութեան: Ահա հէնց այս վերջին բոլէին է, որ ամեն զարգացման ու առաջադիմութեան զիտակցական ու անզիտակցական թշնամիները երևան են դալիս իրանց ագեղութեան ամբողջ մերկութեամբ և իրանց ապականող շունչը փչում միամիտների ու տգէտների սրտում: Վրանք, այդ թշնամիներն առաջադիմութեան, ուրեմն և

յեղափոխական գաղափարի ու կուռի, ամենավատ թշնամիներն են հայութեան, և ներկայ բոլորին նրանք իրանց անձողնի ու հրէշաւոր քարոզներով գերեզմանափորներն են հայ ժողովրդի:

Հայկական դատն այսօր դանդաղ է մէկ ամենաճանր ձգնաժամում, որպիսին երբեք չէ ունեցել: Աւսակայն պէտք է արդեօք դրանից հետևեցնենք, որ մեր դատն այլ ևս «կորած» է, որ այլ ևս ոչ մի յոյս չունենք մեր փրկութեան, ինչպէս ուզում են հաւատացնել միամիտներին նենգամտ յետադէմները: Պէտք է արդեօք այդպիսի տրամաբանութեան հետևելով երեսի վրայ թողնենք մեր դատը, երեսի վրայ թողնենք մեր անպաշտպան ու լքված ժողովրդին, երեսի վրայ թողնենք մեր ազգի ճակատագիրը, որն, աւագ, այնպիսի չարաչար վատութեամբ կամ տխմարութեամբ անպատվում է ծակ ու ծուկից դուրս պրծած ամենմի ներքին թշնամի: Երևանում ունենք արդեօք ժամանակաւոր ձախորդութեան և թէկուզ հէնց մի սուկայի աղէտի պատճառով անդիտանալ այն պատմական մարդկային ու քաղաքական իրաւունքները, որոնց ձեռք բերելու համար է տանջվում, կռոււմ ու կոտորվում հայ ժողովուրդը: Այլ և ընդհակառակը, մեր պարտականութիւնը չէ արդեօք լինել միշտ պատրաստ պահակ մեր պատմական իրաւունքների ու ձգտումների, միշտ առաջ տանել արդարութեան ու մարդկութեան գործը, միշտ լինել ջատագով ու պաշտպան մեր պատուի ու կեանքի: Այլ թէ մեր զիտակցութիւնը երկիւղի ու երկչոտութեան, թուլութեան ու անբարոյականութեան մէջ է ընկղմվում մեր ազգային կեանքի այս ամենաճանր բոլորին, հապա երբ է և ինչո՞ւմ է, որ մենք պէտք է ցոյց տանք մեր իրաւունքն իբրեւ ազգ եւ իբրեւ մարդ: Մեր տանեակ ու տանեակ հազարաւոր եղբայրների արեան կարմիրն այսօր շատ աւելի պայծառ ու բարձր յաղթանակ է մեր ազգի համար մարդկութեան ու պատմութեան առջև, քան մեր հրէշաւոր թըշնամու ոճրագործական դրօշակի ծածանումը Արշաղը-Վհոշիի գլխին: Վան պատմական բոլորներ ազգի կեանքում, երբ նա կռոււմ է, ջարդվում է, մոթվում է, սպանվում է, այո՛, բայց և աղաղակում է շարունակ, ինչպէս հերոսական ժամանակներում՝ «Մեռնել ազատութեան համար — արժէ»...

Աւ մինչդեռ մեր ներքին թշնամիները ջանք են անում աւելի վճատեցնել ու անբարոյականացնել հայ հասարակաց կարծիքը և ցոյց տալ թէ այլ ևս հայ ազգը «կորած» է, միւս կողմից տեղի ունի մէկ ուրիշ կերպ նշանաւոր փաստ. — Մեր թիւրք մեծ թշնամին, ինքը սուլթան Համիդը, տեսնելով իր և իր տէրութեան մո-

տալուտ անկման վտանգը, որ այսօր սպառնում է նրան թէ ներքնապէս և թէ արտաքին կերպով, որպէս նաև զգալով շարունակ իր գլխին կախված հայ յեղափոխական սուրը և հայ յեղափոխականների զօրութիւնը, որից կարող է առաջ գալ թիւրքիայի անկումը, — մեր այդ թշնամին, ասում ենք, ընկած այդ անելանելի վիճակում, ըստիպված՝ այսօր դիմում է ուղղակի մեզ, հայ յեղափոխականներին, ստորացած աղաչանքներով: Այո՛, նոյն ինքը Համիդը այստեղ, Լօնդոն է ուղարկել մի յատուկ պատգամաւոր, որպէս զի բանակցէ հայ յեղափոխականներին հետ և «ընդարձակ բարենորոգումներ» մտցնելու ամեն խոստումներ անի ուղղակի մեզ սուլթանի կողմից, իսկ դրեւով մեր կողմից էլ դրա փոխարէն՝ հրաժարվել յեղափոխական քարոզներից: Հա՛, հա՛, պառաւ աղուէն այնքան էլ խորամանկ չէ, որքան վախկոտ, այնքան էլ ճարպիկ չէ, որքան անճարակ: Թող երթայ նա իր ճանքով. կան բոլորներ, երբ մեր կատաղութիւնը տեղի է ապրիս մեր զգուհներին ընդդէմ այն պատմական Չարագործի, որ այսօր եկել է և թաղուն կերպով մեր ոտներովն է փաթաթվում: Բայց ի՞նչու՞մ է բանը: Արանում, որ իր այդ ուղղակի մեզ արած դիմումներով ու աղաչանքներով, այդ պառաւ մարդակերը ցոյց է տալիս, թէ որքան մեծ է իր երկիւղը հայ յեղափոխականներից և թէ որ աստիճան ստորութեան, նոյն իսկ անձնապէս, պատրաստ է նա դիմելու, միայն թէ մի կերպ կարողանայ կասեցնել հայ յեղափոխական շարժումները: Այս առաւ, որ մարդկային կոտորածները, հէկատոմբներն իսկ անկարող եղան ընկձել հայ յեղափոխական ոգին: Ի՞նչ անել ուրեմն: Աղաչեւ հայ յեղափոխականին լռել, դրանում է սուլթանի գոյութեան միակ պայմանը, որպէս զի կարողանայ Աւրօպային ապտակել, ասելով, թէ այլ ևս չը կան հայ յեղափոխականներ, այլ ևս չը կայ հայ յեղափոխական շարժում և թիւրքիայում ամեն բան ընթանում է այնպէս, ինչպէս աշխարհիս դրախտաժայռի մի երկրում: Սուլթանն իր այդ անամօթ ու աղուէսական դիմումներով պայծառ կերպով ապացուցանում է իր սկարութիւնն ու պարտութիւնը և ընդհակառակը՝ հայ յեղափոխական գաղափարի ու շարժման զօրութիւնը: Այդ ամենն այսօր այլ ևս թող լաւ իմանան մեր դէմ՝ յարձակվող մեր ներքին թշնամիները. թող լաւ իմանան, որ իրանց ուղածը նոյնն է, ինչ որ այսօր ինքը սուլթանն է մեզնից խնդրում, այն է յեղափոխական քարոզների գաղարումը: Մեր հասարակաց կարծիքը վճատեցնողներն ու թունաւորողները ո՛րքան, ա՛հ, ո՛րքան լաւ ծառայութիւններ են մատուցանում սուլթանին:

Սուլթանի յատուկ պատգամաւորին և սրա միջնորդին մենք հրաւիրում ենք զնալ Երզրդ-Վէօշի և քիչ աւելի և քիչ էլ լաւ մտածել աշխատահիս ունայնութեան վրայ. թէ եթէ ինքը սուլթանը ծածուկ կերպով իր գլուխն է խոնարհ-հեցնում մեր արջի և մասնաւոր, բայց և «պաշտօնական» կերպով «ընդարձակ բարենորոգումներ» խոստումներ տալիս և ազաւանքներ անում, մենք էլ մեր կողմից քաջ զիտներ աղուէսի թա-թերը յեղափոխական թակարդի մէջ պինդ բռնել ու սեղմել, մինչև որ նա ինքն, այդ պառաւ աղուէսը, իր հին հէքեթներով ու խոստումների աղբակնան նէյնիմ-նէյնիմներից այլ ևս չզգլէ և իր արած դժոխային ոճրագործութիւնների համար ամօթով ու պարտով մնայ զայրացած մարդկութեան և արդարադատ պատմութեան առջև:

Մեր ներքին յարձակողներին էլ նոյնպէս հրաւիրում ենք քիչ աւելի և քիչ էլ լաւ մտածել այն սրտաշարժ ներդաշնակութեան վրայ, որ ունեն նըրանք և սուլթանը՝ հայ յեղափոխական շարժումների ու զաղափարի նկատմամբ:

Իսկ մենք, յեղափոխականներս, այսօր աւելի քան երբ և է՝ ճանաչենք մեր իրաւունքը և մեր պարտականութիւնը մեր ազգի առջև, մարդկութեան առջև, պատմութեան առջև:

ԶԵՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ. ԲԱՌԱՍՈՒՆ ԵՒ ԴԻՆԳՕՐԵԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄ.

1895 ՆՈՅՄԲԵՐ 24-ԻՆ — 1 ՓԵՏՐՎԱՐ 1896.

(Շարունակութիւն) 1)

ԱՎԱԶ: ԿԵՏԻԿԻ, ՍԱՆԴՈՒԴԻ ԵՒ ՍՈՒՐԹԱՏԱՐ ԳԻՒԴԻ ՄԵԶ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ. — ԹՈՒՐԲԵՐՈՒՆ ԿՈՐՈՒՍՏԸ. — ԻԻԶԱՐԻ ԵՒ ՊԵՐԶԻՆԿԱՅԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ. — ԱԳ-ՏԱՂԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԸ. — ԷՇԷՔ ՄԵՏԱՆԻ ԱՄԵՆԱԿԱՏԱՂԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԸ. — ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՔԱՐԱՅՐՆԵՐՈՒ ՇՈՒՐԸ. — ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԱՅԳԻՆԵՐՈՒ ՄԵԶ. — ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ-ԹԻՒՆ ԶՕՐԱՆՈՅԻ. — ԶԵՅԹՈՒՆՅԻ ԿՈՐՈՒՍՏԸՆ ՈՒ ԿՈՒԻԻ ԵՂԱՆԱԿԸ. — ՊԱՏԱՆԻ ՀԵՐՈՍ ԻՇԽԱՆԱԶՈՒՆ ԱԻԷ-ՏԻՔԸ. — ԹՇՆԱՄԻՆ «ԿՈՏՈՐԱՅԻ-ԶՈՐԻ» ՎԵՐԵԻ. —

Ժամը ճիշդ 5-ի ատենները թշնամին սկսաւ իր ամենակատաղի երեք յարձակումները գործել վերոյիշեալ երեք կէտերի վրայ:

Ավազ Կէտիկի ապաստանած Հայերը, Եէնի-տիւնեան Սարգիս աղայի Եղիայի և Սուրէնեան կա-րապետ աղայի առաջնորդութեամբ, նախապէս կատարի դիմադրութիւն գործեցին այն 4,000 զինուորներուն, որոնք երկու սիւնակով իրենց վրայ յարձակեցան: Ամբողջ լեռները այդ միջոցին ծուխով էր պատուած մի ամպամած օրուայ նման և հրացաններու ձայնը անդուլ գոռումի երեւոյթը կրնձայէր: Ինկան տաս-նեակ զինուորներ և մէկ ու կէս ժամուայ հերոսական

պատերազմէ յետոյ՝ երկու սիւնակն ալ ստիպուեցաւ երկու տնգամ ետ նահանջել:

Իսկ այն 5 հազար զօրքերն, որոնք միաժամակ յարձակում գործեցին Սանդուղի կիրճի վրայ, ուր ապաստանած էին Զէյթունի ամենաընտրեալ քաջերը՝ հարիւրաւոր դիակներ թողլով գետնի վրայ, ստիպուեցան 3 տնգամ ետ նահանջել. և ինչ գովելի ու հիանալի էր այդտեղ, որ Զէյթունի իշխանները նախա-յարձակներն էին և ամենէն ընտիր կռուողները... Իշխանութիւնը ոչ միայն ընտանեկան, աւանդական և ունեւորութեան առաւելութեանը մէջն էր. այլ և պատերազմական քաջութեան գերազանցութեանը մէջ: Հիանալի էր և գրեթէ անկարագրելի Նազարէթ իշխանի, Պապ աղայի և Կիւլփանէսեան Նազարէթ աղայի ցոյց տուած քաջագործութիւնները: Եւ համեմատել այս մեծերը ուրիշ քաղաքներու հայ ինքնակոչ քրդերուն... որոնք ժողովրդէն առաւել են միայն իրենց մեղկութեամբ:

Հերոսական ընդդիմադրութիւն գործեցին մէկ ժամ Մուրթատար գիւղ ապաստանող Հայերը տուր հազար թշնամին, որ իր հետ ունէր նաև 4 թնդա-նօթ: Ինկան հարիւրաւոր թշնամիներ և գիւղի առջևի ձորը լեցուեցաւ նոցա դիակներով: Սակայն թշնամին իր անհամեմատելի առաւելութեամբ գրոհ տալով՝ միշտ կը յառաջանար, որի թնդանօթներն ալ մեծապէս վնասեցին ու խարխլեցին հայերու ապաստանած տները: Գիմադրել այլ ևս անհնար էր այդտեղ, մանաւանդ նկա-տելի էր միշտ, որ թշնամին իր անմիջական պէտքերն ու օգնութիւնները փողերով կը կոչէր, իսկ հայերս մտնաւոր սուրհանդակներով, որոց մինչև հասնիլը, գործը տարբեր վախճանին կը հասնէր: Զի կարողա-նալով այլ ևս դիմադրել, գիւղի միւթաբը ինք իր ձեռքով վառեց երենց տները և հայերը միացան Սանդուղի կիրճն ապաստանող եղբայրներուն, որ գիւղէն դէպի հիւսիս ուղղութեան վրայ կը գտնուէր, մէկ ժամ հերոսական պատերազմէ յետոյ:

Ավազ Կէտիկի վրայ ապաստանող քաջերը իրենց երկու մղումներէն յետոյ, երբ իրենք պատրաստուած էին յարձակում գործելու, յանկարծ բերաւոր գրն-դակներ սկսան տեղալ իրենց վերեւէն ու ճակատէն: Սոսկալի կերպով պաշարուած էին թշնամիի ահա-բեկիչ բազմութիւնէն: Ոչ որ չէր կարող գուշակել այդ ոյժի որտեղէն երևան գալը: Սակայն ի վերջոյ յայտնի եղաւ, որ Էրիճէկի 8,000 զօրքերը, միանալով մեծ բանակէն յառաջացող երրորդ սիւնակին, Աթլըք լեռան միւս կողմէն, մէկ ու կէս ժամուայ միջոցին անտեսանելի կերպով յառաջացած և պաշարած էին հայ քաջերը, որոնք այդ յանկարծական յարձակումին ան-վեհեր կերպով սկսան պատասխանել ամեն կողմէն: Հա-յերու թիւը հազիւ 400 էր, իսկ թշնամին 14,000: Գիմադրութիւնը տեւեց կէս ժամ, սակայն հայերի վի-ճակը հետզհետէ ծանրացաւ, ուստի քաջերը ձեռքե-լով թշնամիի յետակայ շղթան, անցան դէպի Պէրզինկայի լեռն և Իւզարի անցքը, կոտորելով հա-րիւրաւոր թշնամիներ:

Այդ տեղ ևս թշնամին յաջողելով, իր ահ-գին ոյժը բաժանեց երկուքի, որոց կէսը սկսաւ հետեւիլ հայերին գնդերուն և կէսը գնալ դէպի ցած և պաշարել Սանդուղի կիրճն ետևի կողմէն: Նոյն ժամա-նակ Մուրթատար գիւղէն դէպի վեր կը յառաջանային 10 հազար զօրքերը: Այսպէս ետևէն, առջևէն ու կող-

1) Տես «Հնչակ» 1895 թ. 23, 24 և 1896 թ. 1, 2, 3, 8, 9 և 10.

քէն, թշնամին մօտ 22,000, սկսաւ կատարի յարձա-
կում գործել առիւծասիրտ Հայերու վրայ, որոց թիւը
հազիւ կար 1500: Կէս ժամ տեւեց այդ զփոխային
պատերազմը և թշնամին կորսնցնելով հարիւրաւոր զօ-
քեր կրկին ետ հասանջեց: Այդ տեղ էր ևս «Աւօ»
զօրագնդի մի մասը, որոց մէջ գովելի քաջութեամբ
կռուեցան Պ. Միհրան Գայեանը, Սասունցի Նիկողոսն
և Օհաննէսը, Բընտրճագի Գաւիթը, Մարաշի Զա-
կուր Տարաքճեանը և Ստեփան Տուռնաեանը:

Արջապէս թշնամին գործեց իր հինգերորդ յար-
ձակումը: Թէպէտ ինկան բազմաթիւ զօրքեր, բայց ի-
րենց ահագին բազմութեամբ գրոհ տուին հայերի վրայ
և կոտորուելով աւաջացան, որովհետեւ զօրքերու յե-
տակայ շղթային պատուիրուած էր սուինհար անել
այն զինուորն, որ ետ կը դառնար: Այս արիւնդուշտ
յարձակման անկարելի լինելով զիմադրել—որովհետեւ
թշնամին չէր հասներ կոտորելով—ստիպուած եղան
հայերը ետ քաշուիլ և բարձրանալ Ագ-Տաղի և Էշէք
Մէյտանի վրայ, ուր հասան ճիշտ ժամը 7-ին, երկու
ժամ պատերազմելէ վերջ: Այդ տեղ միացան իրենց
այն եղբայրներուն, որոնք սահմանուած էին այդ անցքի
պահպանութեան:

Այս բոլոր պատերազմներու մէջ թշնամին կորսն-
ցուց մօտ 700 զինուորներ, իսկ հայերէն մէկ հոգի մի-
այն, փախած միջոցին, զառիվերի պատճառաւ շուշը
կտրուած էր և մնացած, որ սպաննուեցաւ թշնամինե-
րէն. դա. 18 տարեկան վարդիվառ Երկայնեանն էր,
Տէր Կարապետ քահանայի որդին:

Այս յաջողութիւններէն յետոյ թշնամիի Աւ
վախ մնացած ոյժն ալ, մօտ 40 հազար, սկսան յա-
ռաջանալ դէպի Ագ-Տաղ և Էշէք-Մէյտանի:

Թրքական բանակն այսպէս առնելով հայերու վե-
րոյիշած զիրքերը, սկսաւ միահամուռ կերպով յար-
ձակիլ դէպի Իւզար, Ագ-Տաղ և Էշէք-Մէյտանի, ուր
կենդրօնացած էին Զէյթունցիներու մեծագոյն մասը:

Առաջին յարձակումը տեղի ունեցաւ ճիշտ Իւզարի
անցքի և Պէրզինկեան լեռան վերի ծայրի վրայ: Ա-
հագին բանակին հերոսաբար զիմադրեցին այդ տեղ
փակող մի բուռ հայերը, թէպէտ իրենց զիրքը լերկ
և ապաստանարաններէ զուրկ էր: Մի ժամ զիմադրութե-
նէ յետոյ, շրջապատուելով Ագ Տաղի հիւսիսային ծայրը
բարձրացած զօրքերէն, որ իրենց գագաթի վրայ կը
նայէր, ստիպուեցան Հայերը տեղի տալ և քաշուիլ
Ենիսիտինեան Նաղարէթ իշխանի պատմական քարայր-
ները, որոնք մի ժամանակ նշանաւոր ապաստանարաններ
եղած են իր եղբօր Պապիկ փաշայի: Այդ քարայրնե-
րու հեռաւորութիւնը հազիւ կէս ժամ էր Իւզարի
անցքէն:

Գրաւելով Ագ-Տաղի հիւսիսային ծայրը, թշնա-
մին սկսաւ այդ լեռան դէպի հարաւային կողմը յարձա-
կիլ իր 20,000-ի ուժով, լեռան արեւմտեան կողմը,
որ դէպի Զէյթուն կը նայէր կողմնակի կերպով, բոլորո-
վին շատ բարձր գահավեժ էր կէս ժամ երկայնութեան
վրայ:

Այդ տեղ ապաւինած քաջերն ալ պաշարուեցան
այդպէս կողքէն ու ճակատէն. թէպէտ դժուար ևս զի-
մադրեցին մի ժամու չափ, սակայն ստիպուեցան քա-
շուիլ միշտ հարաւ, և այդպիսով միացան Էշէք-Մէյ-
տանին պաշտպանող հայերուն:

Ամենակատարի պատերազմը տեղի ունեցաւ Էշէք-
Մէյտանի վրայ. հայերու զիրքը լինելով ժայռերու

մէջ և այդ ժայռերու վրայ Ագ-Քաղի հարաւային գա-
գաթը, թշնամին յարձակեց մօտ 40,000 զինուոր-
ներով: Վերջին անցքն էր այդ, որտեղէն թշնամին
այլ ևս վերջնականապէս պիտի անցնէր դէպի Զէյ-
թուն, որն այլ ևս միշտ իր յանդիմանը կը լինէր:

Ամէն կողմէ ընդդիմադրութիւնը կատարի եղաւ, ին-
կան տասնեակ զինուորներ. դժբաղտաբար մեր թնդանօթը
միայն արտին մէջ զետեղել կարելի լինելով, հազիւ
թէ սկսաւ իր դերը կատարել, բայց բաց դաշտի մէջ
անհնար եղաւ շարունակել, ուստի իսկոյն բեռնելով
իջուցինք դէպի Զօրանոց:

Այդպէս էին կենդրօնացած իշխաններու մեծագոյն
մասը, պատերազմի մէջն էր նաեւ Կուսակցութեանս
ներկայացուցիչ պ. Աղաին: Ամէն կողմէ խրախոյս-
ները կը գոռային: Ծուխը պատած էր ամէն կողմ և
հազիւ թէ կարելի էր նշարել զիրար:

Պատերազմը տեւեց ժամը 8-էն մինչև 10-ը: Թըշ-
նամին իր բոլոր ոյժը հետզհետէ կենդրօնացնելով այդ-
տեղ, հիւսիսի, հարաւի կողքերէն և ճակատէն անդա-
դար կարկուտի նման գնդակեց և միևնոյն ժամանակ
գրոհ տուաւ, որով քաջ Զէյթունցիները ստիպուեցան
տեղի տալ և քաշուիլ դէպի Զօրանոց: Երբ Կուսակցու-
այս անցքը իսկոյն քաշուեցան նաեւ Սիրի ու Անի-Զոր
ապաստանող հայերն ալ դէպի Զօրանոց, որովհետեւ նոցա
այդ անցքերու վրայ մնալն անօգուտ էր, քանի որ
Էշէք-Մէյտանին այդ անցքերի վերէն ու կռնակն էր:

Իսկոյն բոլոր հայերը ցրուեցան և սկսան պաշտ-
պանել Ընդհ. Ժողովի 5-րդ որսման մէջ նշանակուած
փայրերը: Այսուհետեւ թշնամին շուտով չի առա-
ջացաւ դէպի Զօրանոց: Շատ քաջեր կրկին դառնալով
զիմադրեցին տեղ-տեղ այգիներու մէջ, մինչև ժամը 11:

Սակայն նշանաւոր պատերազմ մղուեցաւ Նաղարէթ
իշխանի քարայրներու շուրջ: Այդ պատերազմը մղող-
ները գլխաւորաբար էին Ենիսիտինեան ընտանիքի քա-
ջերը, իրենց ազգականներով ու թաղեցիներով, մօտ
100 հոգի: Զէյթունի նշանաւոր ագոյի պատերազմնե-
րէն մէկն էր այդ, որ տեւեց մինչև ուշ գիշեր: Ա-
մէն կողմէ շրջապատուած լինելով, առիւծասիրտ քա-
ջերը չորս կողմ գոռալով ամէն կողմի վրան ալ կը
թափէին, և սակայն թշնամիի բոլոր ոյժերը իրենց
վրայ կենտրոնացած էր հետզհետէ:

Այդ միջոցին իրենց ձիերու վրայ էին Նաղարէթ
իշխանը, Կիւլվանէսեան Նաղարէթ աղան և Վասիլոս-
եան Կարապետ իշխանը 70 տարեկան ծերունի, որը
տեսնելով հայոց թուլութիւնը սկսաւ գոռաւ. «Ո՞ր
կը փախիք, ո՞ր անպիտաններ, ալ ո՞ր պիտի փախիք»
այստեղ է վերջին տեղը, բոլորս հոս պիտի մեռնինք,
որ վերջը թշնամին երթայ անի իր բոլոր չարքները
մեր կիներուն ու երեսներուն, սակայն այն պատ-
ուով, որ ալ մենք չենք տեսնար... և երբ այս երեք
իշխանները քջեցին իրենց ձիերը դէպի քարայրները,
հազարներ էին, որ հետեւեցան նոցա: Հասնելով քա-
այրները այդ օր թշնամին ոչ միայն ետ մղեցին, այլև
աղատեցին այնտեղ պաշտպանուող հերոսները, որոնց
կորստեան քիչ մնացած էր և եթէ նոքա կոտորուէին,
նոյն այդ օր թշնամին կը գրաւէր Աստուածածնայ
վանքը և գուցէ շուտով մտնէր Զէյթուն:

Ժամը 10-ի միջոցներին դժբաղդութիւնը ամէն
կողմէ կը ծանրանար հայերու վրայ: Արդէն Գոնուզն
կատաղաբար կոտորուած էր թշնամիի կողմէ: Այն-
տեղէն փախչողները գունդագունդ կը դիմէին Զէյ-

Թուն մերկ ու բուրդ: Այդ միջոցին հասան նաև «Ա-
ւո» զորագնդի ֆունուզ գնացած անդամները. վերա-
դարձաւ Կուսակցութեան արի գործիչներէն պ. Ա-
պահը, փանահայր Բարդուղիմէոս վարդապետի և պ.
Նշան Ղազարոսեանի հետ, որոց մ. սին արդէն առա-
ւօտեան դէմ լուր կար թէ զարնուած են մեր սի-
րելի ընկերներուն հետ, որոնք դեռ անյայտ էին և զա-
նազան վշտակութիւն լուրեր կը պատէր իրենց մասին:

Մեր քաջ ընկերներն անցնելով միջոցաւոր գըն-
դակներու տակէն, երբ հասան, առանց յուսահատե-
լու կրկին սկսան իրենց քաջութիւնները: Արդէն թըշ-
նամին ժամը 11-ի միջոցներին սկսաւ գնդակահարել
և ուժակածել Զօրանոց և իւր շուրջ նստող Հայերը
որոնք անմիջական կերպով սկսան զուլաներով ամրա-
ցընել այդ շրջակաները:

Այդտեղ սկսանք գործածել շատ աջող կերպով
նաև մեր թնդաւորները. ալ կռիւն օրհասական էր
և վերջին կէտի վրայ, սակայն ամենանշանաւոր ու վը-
տանգաւոր կէտի վրայ: Թշնամիի առաջին երկրորդ և
երրորդ սումբերը ողջունեցին սասունցիներու և պ.
Մլխի սենեակներն, որոնք Զօրանոցի գեղատան կից
էին: Իսկ մնացածները զանազան տեղեր նետեց, որոնք
ոչ մի վնաս չի պատճառեցին:

Ընդհ. ժողովի 5-րդ. որոշման համեմատ պաշտ-
պանելով նշանակուած անցքերը, թշնամի չի կարո-
ղացաւ մի քայլ իսկ առաջանալ և մնաց իր տեղ
մինչև գիշերուայ ժամը 1 և պատերազմը վերջ գտաւ:

Այդ օր թշնամին հարկաւոր կորուստներ ու-
նեցաւ, իսկ զանազան կէտերու վրայ, ամբողջ պա-
տերազմներուն մէջ, հայերէն վերաւորուեցան երկու
հոգի, մեռան նոյնպէս երկու:

— Եւ սակայն անհաւատալի է. այնպէս չէ: Ահա
իրողութիւնը: — Չեմ կարծեր թէ մէկը տեսած լինի
մի տեղ Զէյթունցիներու պատերազմը: Երբ պատե-
րազմը կըստի, Զէյթունցին գիտէ ինքզինքը պաշտպա-
նել մի ափ քարի ետեւ իսկ. երբէք Զէյթունցին բաց
տեղ չի կուտիր: Պատերազմի միջոցին նորա մազերն
իսկ չէք կարող տեսնել. նա պառկած կամ ծնրա-
դրած է իւր քարի կամ զուլայի ետեւ և այնպէս կար-
ձակէ իր գնդակը. միայն կը տեսնէք մի տեղէ ծուխ
բարձրանալը և կարող էք գուշակել թէ այդ տեղ մի
Զէյթունցի կայ. կարծես թէ պատերազմի խուրդներ
են, որոնք սողալով կը կուտին և կուտելով զուլա կը
չիննեն ու կը յառաջանան և եթէ յարձակում գործել
ուզեն, յանկարծ այդ խուրդները կատաղի մարդիկ կը
տեսնէք ձեր դէմ, որոնք անխնայ թնդութեամբ շարժում-
ներ ու պարձուածներ ունին:

Իրենց գլխաւոր աջողութեան մի պայմանն ալ այն է,
որ ամեն մի պատերազմի մէջ և սկսած պահուն, յան-
կարծ կաղաղակեն միաբերան, զուլայէ զուլա, անդա-
դար կերպով՝ «ղաչաւ հա, զաչաւ հա, զաչաւ հա,
ղաչաւ» — փախով հօ, փախով հօ, փախով հօ, փա-
խով — խօսքերը և այս պարբերական աղաղակով Զէյ-
թունցին շատ յաղթանակներ է տարել թշնամիի վրայ,
ահ ձգելով նորա մտքին ու սրտին մէջ: Այսպիսի մէկ ա-
ղաղակով են փախցուցեր Ազիզ փաշայի բանակը:

Երկու ոյժ ունի այդ «ղաչաւ հա, զաչաւ հա» խօսքը.
— Նախ ոյժ ու քաջալեր կըտայ իրենց եղբայրնե-
րուն, որոնք զանազան կէտի վրայ կը կուտին և կար-
ծելով թէ իրաւամբ թշնամիի մի մասը փախած է,
իրենք ալ կսկսին աւելի աներկիւղ կուտիլ ու սիրա-

ստանալ. երկրորդ, թշնամիի զանազան մասերը շփո-
թութեամբ մէջ կընկնեն առանց զիրար տեսնելու, թէ
արդեօք վարի մասն է, որ փախած է և վարի մասն ալ
փոխադարձը կը կարծէ վերի մասին համար, և այսպի-
սով երկուքն ալ միաժամանակ երկիւղի մէջ կընկնին ու
կը փախչին:

Այդ խօսքերէն վերջ Զէյթունցին կըստի նաև իր
երկրորդ ահաբեկիչ խօսքը — «Ալահ, Ալահ, Ալահ
ալ»... և գոգակն արձակած ատեն — «Ես մ. Փրկիչ»,
իրենց մ. Փրկիչ վանքի անունով:

Ահա այդ պատճառաւ է որ Զէյթունցիներէն այդ-
բան քիչ կորուստ տեղի ունեցաւ բարեբախտաբար:

Երկրորդ մենուղ հերոսն էր Պապիկ փաշայի որ-
դի Եէնիտիւնեան պ. Աւետիքը: Քարայրներու
պատերազմի միջոցին, երբ շատեր կուգէին փախչել,
դեռ պատանի և առիւծասիրտ Աւետիքը նստած էր
զուլայի ետեւ, անդադար կրակ կը տեղար թշնամիի
վրայ: Նոյն իսկ իր մեծ եղբայր Աւետիքը երբ կա-
ռաջարկէր իրեն թէ այլ ևս «անխնայութիւն է ըս-
պասել, ել երթանք», կտրիճ Աւետիքը կը պատաս-
խանէ. — «Գլնօ կըշնուէ, էս տեղոց ըլլուէ, չէնէ քե
կու կըպցընեմ. ես գիտեմ թէ քու քեռիդ վով է (1)
— (գնա՛ կորսուիր, այս տեղէն հեռացիր, ապա թէ
ոչ քեզ կը զարնեմ. ես գիտեմ թէ քու քեռիդ ով է):

Եւ պատանի իշխանազունի այդ դառն խօսքերը
կըստիպեն շատերն, որ նստած շարունակեն իրենց
պատերազմը. սակայն, աւանդ, որ մի անողոր գնդակ
ճիշդ զուլայի ծակերէն անցնելով եկած և մտած էր
այդ պատանի հերոսի ծծի պտուկէն և ծակելով
թորը դուրս եկած էր թիկունքի ստորոտէն: Քաջ դիւ-
ցազունը մի քանի վայրկեան ևս կուտելէ յետոյ ու-
ժասպառ կը լինի և հրացանը վար կընդի ձեռքերէն,
Իսկոյն կը վերցնեն զինք և կը տփնին վանք, ուր 8
ժամ պառկելէ յետոյ մեռաւ նա, ի վիշտ ամբողջ
Զէյթունի:

Պատանի Աւետիքը 17 տարեկան էր և դեռ ու-
սանող Միաց. ընկերութեանց Զէյթունի բարձրագոյն
նախարկութարանին: Իր ստացած կրթութեան հետ նա-
րա ունեցած բնական ձիրքն ու բարեմասնութիւնները
արդէն զինք կը ներկայացնէին շատ հասուն մարդ:
Օրինակելի և անմոռանալի է Զէյթունցիներուն նորա
ազնուութիւնը, վեհանքութիւնը, պարկեշտութիւնը,
մանաւանդ ժողովրդասիրութիւնն ու հայրենասիրութիւնը:
Իր այդ մատաղ հասակի մէջ նա արդէն այնքան հա-
մարձակ ու քաջ էր, որ առաջի տեսնողը կարող էր
ասել թէ, իրաւ «Առիւծի ճշմարիտ կորիւնն է այդ»:

Այդ բարեմասնութիւններէն զատ նկատելի էր
Աւետիքի հասակն ու գեղեցկութիւնը: Պապիկ փաշան,
որ իր ժամանակին Զէյթունի ամենագեղեցիկն ու հա-
սակաւոր մարդն եղած է, զայն տեսնողները կը վկա-
յէին Աւետիքի գերազանցութիւնը: Կարելի է ասել,
որ ոչ միայն Զէյթունի մէջ, շրջակաները տեղեր չը
կար նորա աւանական գեղեցկութիւնն ունեցող մարդ-
մարդերու մէջ փայլող մի կենդանի արեւ էր նա: Իսկ

(1) Պապիկ փաշան երկու անգամ ամուսնացած է. առաջին
կնկայ անդրանիկը Աւետիքն է ևս երկրորդի անդրանիկը՝ Աւե-
տիքը: Սովորութիւն է այդ կողմեր, որ մէկի քաջութիւնն ու երկըն-
դունութիւնը, խելացութիւնն ու տղամարդկային կը վերադարձնեն միշտ
քեռիներուն, իբր ժառանգ մօր կողմանէ: Թէպէտ ան ուրանա-
լի է, որ Աւետիքն ալ Զէյթունի ընտրագոյն քաջերէն մէկն է:
Ժ. Թ.

հասակի մասին կարելի է ցոյց տալ Տօրոսի մի մայրի ծառը, իր բարեձևութեան հետ:

Իր հօրեղբայր Նազարէթ իշխանը, որ գիտէ պաղարիւն լինել ամենակատարի պատերազմի մէջ իսկ, որ ամենագառն ժամերուն մէջ իսկ ազնուութիւն ունէր և անտրտունը էր, միշտ կը կրկնէր սակայն.

— «Երանի թէ մեր ամբողջ հարստութիւնը ոչնչանար, երանի թէ իմ զաւակները մեռնէին և Աւետիքը կենդանի լինէր»... Նա իր յոյսը, ասպետական յաջողութեան յոյսը Աւետիքի վրան էր դրած:

Աւետիքը նշանուած էր Վասիլոսեան իշխան Պապ աղայի աղջկան հետ և այս տարի նա կունենար իր ամուսնութիւնը, սակայն ապստամբութիւնն արգելք եղաւ այդ ուրախալի օրին և ծածկեց մահուան սև քողով... Թէպէտ բարոյապէս անմահ քողով:

Աւետիքը թաղուեցաւ Զէյթունի Աստուածածնայ վանքի մէջ իր հօր գերեզմանի քով, որոց առաջ կը խոնարհի ամէն-մի հայրենասէր հայու գլուխը... Այդ անմոռաց ընտանիքի յիշատակի առաջ, որ Տօրոսի կարելի է ասել և հայութեան վերջին յոյսն ու ազատութեան նշոյլն եղած են և ամէն անգամ իրենցմէ մէկն է հանդիսացած Զէյթունի մէջ ժողովրդի պաշտպան վայրագ թշնամուն դէմ:

Եւ այս տողերով՝ մեր խորին սէրն ու յարգանքը կարտայայտելը վաղամեռիկ մեր հերոս ընկերի անմոռաց յիշատակին:

Երբ հայերն օգնութեան հասան քարայրներու շուրջը կռուող իրենց եղբայրներուն, վանքը շրջապատող թուրքերը յետագայ կողմէն, և գիշերուայ դէմ քաջ պատերազմիկները ղերծառնելով վտանգէն, քաջուցան դէպի Վանք և Քարթլօշ-Քօր, որ ամենայարմար, ամենավերջին և ամենանեղ կէտն էր Զէյթունը պաշտպանելու իր հիւսիս-արևելեան կողմի վրայ:

Ետ քաջուած միջոցին՝ հայերը, սկսան բարձրաձայն կոչել սոցա հեգնական ոճով.

— «Հրամեցէք, հրամեցէք, առաջ եկէք, կէս ժամ մնաց Զէյթունն առնելու և մեզ կոտորելու»:

Իսկ թուրքերը չի նայելով այդ օրուան մէջ իրենց ձեռք բերած այնքան յաջողութիւններուն, սկսան պատասխանել.

— «Խնդրը կեա՛վուրար, սանքի գաջըյորսունուզ. պի՛ղի մը ալտատաճաքսընըզ, պի՛ղի մը չէքէճէքսինիզ. պի՛ղ պի՛րիւրիզ էսնիւմիւզտէքի տէրէյի. պի՛ղ էնմէյիզ Ղըրըմ-Տէրէսինէ» — (Խոզ կեա՛վուրներ, իբր թէ կը փախիք. մե՛զ պիտի խաբէք. մե՛զ պիտի քաշէք. մենք գիտենք մեր տոջւի ձորը, մենք չենք իջնել Առտորածի-Չորը):

Գա այն Չորն էր, ուր միայն կոտորուած ու փախած էին Ազիզ փաշայի 40,000 շէրքէզները, չորս օրուայ միակերպ յաջողութենէ վերջ Զէյթունցիներու վրայ: Անցիալ յաղթանակը այնքան խոր տպաւորութիւն էր թողած թշնամիի վրայ, որ երբ հասաւ այդ պատմական վայրը, Առտորածի-Չորի վրայ, մեծ սարսափով կանգ առաւ և հայերի նահանջը բոլորովին վարպետութեան վերագրեց, վախնալով վճռական յարձակման և վերջնական գրաւման յանդուգն և ամենայարմար ժամանակի փորձը կատարելու:

(Կը շարունակվի)

ՏՕՐՈՍԻ.

ՆՇԱՆԱԽՈՐ ՊԱՏԵՐԶԱՍՆԵՐ ՖԻՆՈՒՋԻ ՄԷՋ.

Նորէն վերագառնանք Ֆրանուզ:

Դամը տասնի ասնները Ֆրանուզի մէջ տեղի կունենար սոսկալի պատերազմը: Աղալը-էն եկող թըշ-նամի բանակը ճիշտ Ֆրանուզի դէմը կը գտնուէր մէկ ժամ տարածութեամբ բլուրների, ապառաժների և ձորերի մէջտեղ ցրուեալ: Հայերի և թիւրքերի մէջտեղ կը գտնուէր միայն Ֆրանուզի գետակը, որն իր ահագին խորութեամբը մի մեծ անջրպետ և պատուար կը դառնար թիւրքերի առաջխաղացութեան: Գետի կանտարէն կտրուած էր և թիւրքերին Ֆրանուզ գրաւելու համար հարկաւոր էր 50 մէթրի չափ բարձրութիւն ունեցող զառիվայրէն ցած իջնել, անցնել գետակը և նորէն նոյնքան դէպի վեր բարձրանալ. սա այնքան հեշտ էր թիւրքերի համար:

Դամը տասնուկէսի մօտերը պատերազմը իր ամենածանր աստիճանին էր հասած: Թնդանթներն անընդհատ և արագաբար կտրձակուէին թշնամու կողմէն, որոնց ուռմբերը ահագին ՖրէՖրէջներ հանելով կը գային կը պայթէին հայերի աների վրայ, փողոցների մէջ, մարտկոցների առջև. իւրաքանչիւր ակնթարթի մէջ հաղարներով գնդակներ կը թափուէին մեր վրայ, ինչպէս անձրևները աշնանային օրերի մէջ: Թնդանթների և հրացանների ծխէն մի թանձր մշուշ էր գոյացած ամբողջ Ֆրանուզի և գետի երկարութեանը վրայ, այնքան թանձր, որ ձմեռնային արևի մեռած ճաճանչներն անկարող կը լինէին թափանցել դէպի վայր. այլ ևս իրար չէինք նշմարել, կարծուէր թէ գետի երկու եզերքները բլուրները, ժայռերը, այգիները ցանկերը կայրուէին, հրդէհ կը լինէր: Մենք մեր գնդակները կը նետէիք հոն, ուր ծուխը խիտ էր և օղակ-օղակ կը բարձրանար դէպի վեր: Հաղարաւոր ձայների անընդհատ տեղութեանէ առանձին մի ձայն չէինք հարող զանազանել. կը թուէր թէ երկինք միշտ կորոտար, ամպերը կը գոռային: Երևակայեցէք թնդանթների, հաղարաւոր հրացանների պայթիւնները, աշնանային անձրևներէ յորդած, փրփրած գետակի գոռում գոչումը, որն իր երկու ափերը ծեծելով օձի նման կը սահէր, կը գլորուէր դէպի ցած. հաղարաւոր տաւարների խառնիճաղանձ ձայները, բազմաթիւ շների հանջիւնը որոնք հաւաքուած էին գիւղի շուրջը և փողոցների մէջ: Մինչ այդ ժամանակ կը լսուէին քահանաղերի, գիւղապետների խրախուսական ձայները, երգերը, հաւարները, եկեղեցու մէջ հաւաքուած բազմաթիւ բարեպաշտ ժողովրդի բարձրաձայն աղօթքը, հսկումները և շարականները...

Մեր գնդակները պարապ չէին ելել. բիչ կը նետէինք, սակայն չէինք վրիպէր, որովհետեւ նախ հայերը լաւ նշան կառնէն, երկրորդ թշնամին իր հաղարներով յայտնի մեր դէմն էր կանգնած. նա միայն իր անհամեմատ աւելի բազմութեան էր վստահացած. իսկ մենք մեր ղուլաների ետէն էինք, մեր գլխի մազերն իսկ թշնամին չէր կարող նշմարել. անոր հաղարաւոր տաք գնդակները թափուելով մեր շուրջը, զարնուելով մեր ղուլաների բարերին, հոն կը տափախային...

Թշնամին կատաղած մի քանի անգամ փորձեց գետը անցնելով ուղղակի յառաջանալ մեր վրայ, սակայն իւրաքանչիւր անգամին ետ մղուեցաւ գիւղացիների հերոսական դիմադրութենէն. կռուի ամենա-

տաք ժամանակի մէջ անգամ կանոնաւոր կերպով կը բաշխուէր ջուր, գինի, պատերազմական ռազմա-մթերքը՝ փամփուշտ, վառօթ, գնդակ ևն... Այսպիսի ծառայութիւններ կը կատարէին պատանիները, անգէն երիտասարդները՝ վազվզելով գնդակների, ռումբերի տակով:

Այս միջոցները, վանքի բլուրներէն, Գրունուզի հիւսիսային կողմէն սկսած դէպի գիւղ թափուել հարկւրաւոր գաղթականներ-կիներ, տղաներ, ծերեր, որոնք մի քանի ժամ առաջ մեկնած էին Զէյթուն ապստանելու համար. ինչպէս վերեւ յիշեցի, Թէ-քերի կողմէն եկող թրքական բանակն ալ յառաջա-նալով և Զէյթունի ճանապարհը կտրելով՝ իրենք ստիպուած են եղել Գրունուզ վերադառնալ:

Մեր վիճակն այլ ևս ծանր էր որովհետեւ թշ-նամին մեր ետեւի կողմէ ալ կը գար: Մեր երեք չորս հարիւր կտրիճներով կարող էինք պաշտպանուել օրերով այդ տասն հազարի դէմ, մինչդեռ այժմ ամեն կողմերէ կը պաշարուէինք... Գաղթականների երեւալէ յետոյ հեռուէն երեւցին երեք ձիաւորներ, որոնք արագ վազքով բլուրներէն վար կիջնէին: Այդ ձիաւորներն էին պ. Ապահ, պ. Նշանը և Բարդուղի-մէոս վարդապետը, որոնք Թէքերի պատերազմէն վե-րադառնալով ուզեր էին Գրունուզ իջնել. սակայն անկարելի լինելով Գրունուզ իջնելը ձիերի ընթացքը ուղղեցին դէպի Զէյթուն: Ճանապարհին, երբ գետի վարի կողմէն կանցնէին, թշնամին հարկւրաւոր գրն-դակներ թափեց անոնց վրայ, սակայն ոչ մի հասար չը դպաւ. միայն պ. Ապահի ձին երկու տեղէ թեթեւ կերպով վիրաւորուեցաւ:

Ժամը 11-ին ամեն կողմերէ պաշարուած էինք. այդ հաստատուն մարտկոցները մեզ չէին բաւեր այլ ևս, մեզ չէին պատսպարեր ու պահպաներ թշնամու գնդակներէն. թշնամին գրաւած էր բարձր բլուրները, անցքերը, ձորերը շնորհով իր ահագին բազմութեան. կտրիճները շփոթուեցան. կիները, երեսաները ծերերը կուլային, կողբային... Միայն մի յոյս, մի ապաւէն ունէինք այդ օրհասական, ծանր պարագայի մէջ հազարաւոր ժողովուրդին փրկելու համար կատաղած գաղանների ծիրաններէն: Գեռ գիւղի արեւմտեան կողմը գտնուած սարերը թշնամին չէր գրաւած. եթէ այդ լեռ-ներն ալ յաջողուէր գրաւել միաժամանակ՝ կը կարո-ղանար կոտորել մեր ամէնքը...

Լեռների ստորոտը գիւղէն և զուլաներէն 3-4 հարիւր մէթրի չափ հեռի էր: Պ. Հրաչեան, իր հետ ունե-նալով յայտնի Շիվիկեցի հերոս Կարապետը նոյն գիւ-ղացի Աշք-Ղազարը ուրիշ կտրիճներ, յուսահատա-կան փորձ արին բարձրանալ լեռները: Մինչև հոն հասնելը և լեռը բարձրանալը թշնամին հազարաւոր գնդակներ, ռումբեր կը տեղացնէր անոնց գլխին, նա մանաւանդ, ճանաչելով անոնց ուժքեր լինելը իրենց զին-ւորական զգեստներէն... Ժամը 11 ու կեսին գրաւե-լով մի քանի ամենակարեւոր դիրքեր այդ լեռների վրայ սկսանք անընդհատ հրացանաձգութիւն և յուսա-հատական կռիւ լեռներէն դէպի վայր: Հիւսիսէն յա-ռաջացող թշնամին որ քիչ էր մնացեր գիւղ մտնել, ստիպուեցաւ յետ նահանջել: Մինչև մութը կոխելը հայերի կողմէն միեւնոյն արագութեամբ կը շարունակուէր հրացանաձգութիւնը լեռներէն դէպի ցած, որով նախ թշնամին անկարող կը լինէր գիւղ մտնել երկրորդ հարիւ-րաւոր, հազարաւոր գիւղացի մայրեր, գրկած իրենց երե-

խաները, երիտասարդներ, ծերեր կաճապարէին շու-տով բարձրանալ և ապաստանիլ լեռների մէջ... Թըշ-նամին իր բոլոր հրացանների կրակը կը թափէր լե-ռը ապաստանող հայերի գլխին...

Այսպէս մինչև գիշերւայ ժամը մէկը պատերազմը շարունակուեցաւ. այդ օրը թշնամին անկարող եղաւ գիւղ մտնել: Վերջապոյսի միջոցները մի խումբ թիւրք զինւորներ՝ չէրքէզներու և պաշիպօզուգների առաջնոր-դութեամբ ձիք արին ու փորձեցին բարձրանալ լեռները, և սուրիներով, դաշոյներով կոտորել հայերը, սակայն ասոնք յաջողեցան բացի հրացանների քարեր գլտո-րելով կոտորել անոնցմէ շատերն և մնացածները ալ փակցնել: Հայերը սպաննուած թիւրքերի զէնքերը կո-ղպակցին երբ բոլորովին մութ եղաւ:

Իրիկնադէմին երբ երբեմն կընդհատուէր կամ կը մեղմանար հրացանաձգութիւնը, խուլ որոտներով մեզ լսելի կը լինէր Զէյթունի կողմէն թնդանօթների արձա-գանքը, որով կը հասկնայինք թէ թշնամու միւս բանակն ալ միաժամանակ յարձակում է գործեր դէպի Զէյթուն:

Չը մոռնամ այստեղ յիշել, որ Զէյթունի վար-կալար թաղէն 70-80-ի չափ կտրիճներ, Անդրէասեան Փանոսի և յայտնի Տ. Յակոբեան Պ. Կարապետի առաջ-նորդութեամբ մեզ օգնութեան էին եկեր. սակայն, թշնամին նախապէս կտրած լինելով Զէյթունի և Գրու-նուզի մէջ գտնուած Թէքերի գետակի կանտարէն և անցքերը, բաւական պատերազմելէ յետոյ անկարող յի-նելով մեր կողմն անցնել՝ վերադարձեր էին Զէյթուն:

(Կը շարունակվի.)

Հ.-Մ.

Մ Շ Ո Յ Վ Ի Ճ Ա Կ Ը .

ՄՇՈՅ ԿԱՌԱՎԱՐՉԻՆ ՊԱՇՏՈՆԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ. —
ՄԱՏՆՈՒԹԻՒՆ, ԽՈՒՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ
ԶԵՐԲԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄՇՈՅ ՄԵՁ. —

Մուշ, 25 մարտ 1896.

Աշնան է ի վեր քաղաքիս և գիւղորէից մէջ Թուր-քաց կողմէ տեղի ունեցած բարբարոսութիւնը և խրժ-դժութիւնը օրն օրին համառօտակի իմացուցած եմ ձեզ. այժմ որ այնպէս կը խօսուի թէ Սուլթանը իր շնորհած բարենորոգումներ ի գործ պիտի դնէ եղեր մեր կողմեր, և արդէն սկսած է կատարել, այդ յա-րենորոգումներու՝ արդիւնքները կուգամ ներկայիւս ձեզ իմացնել: Յունուար 11-ին Մշոյ զինուորականը և թուրք խուժանը համաձայնութեամբ ուզած էին Հա-յերը կոտորել. բայց տեղւոյս փաշայի ջանից շնորհիւ առաջին առնուեցաւ. յայնմհետէ թէ զինուորական փաշաները և սպաները և թէ թուրք ժողովուրդը բո-ղոքեցին ի կայս. պալատ թէ միւթէսարը՝ Հայու զաւակ լինելով Հայեր կը պաշտպանէ և չի թո-ղուր որ մենք մեր ուզածին պէս ջարդենք զանոնք: Այս բողոքներ անլսելի չի մնացին, և ահա ամսուս 20-ին Պօլսէն եկած հեռագրի մը համաձայն, փաշան ընդ հսկողութեամբ ասկէ հանեցին, առանց թողլու որ իր ընտանեաց վերջին բարեւ մ'իսկ տայ, և իր տեղ իբր փոխանորդ կարգուեցաւ Բաղճի ընդհ. դատախազ Համ-տի էֆ. որ ծանօթ է իր անիրաւութեամբ, կաշառա-կերութեամբ և հազարաւոր Հայեր բանտարկելու և տանջելու գործողութեամբ: Սուլթանը նկատելով որ քաղաքիս կառավարիչը իր նպատակի համաձայն չի գոր-ծադրեր «բարենորոգումները», զայն պաշտօնակ ընե-լէ վերջ՝ իբր բանտարկելու Պօլիս տարաւ. հոս Թուր-

քերը կը խօսին թէ անոր արժանաւոր պատիժը ծովամօյն մեռելիք է:

Մասնութիւնը՝ որ մեր ազգին մէջ աներեւակայելի վնասներ պատճառած է և անդարմանելի կորուստներ կրել տուած է մեզ, իր պաշտօնեաները քաղաքիս մէջն ալ ունեցաւ: Բնիկ մշտցի Անթառամեան Միսաք և բաղէշցի Պօղոսեան Մուրատ անուն երկու անձեր, որոնք ասկէ առաջ բանտարկուած էին նշանաւոր մասնիչ դե Բարսեղի սպանութեան գործին սատարող լինելու ամբաստանութեամբ, և ասոնց հետ Յրօնք գիւղացի Պետրոս անուն անձ մը, որ իբր թէ նախապէս հրամաններ ստացած է եղեր սպաննելու այդ անարժան քահանան, յունուարի 27-ին կառավարութեան իմացուցին կարգ մը Հայերու անուններ իբր յեղափոխական գործիչ անդամներ, փոխարէն կառավարութենէն խոստում ստանալով իրենց ազատագրման:

Սոսկալի օր մըն էր այդ օրը. իսկոյն զինուորական վիճակի փոխուեցան ամբողջ Մշոյ հայ թաղերը և 20-30 հոգւոյ տուն խուզարկուեցաւ միահաղոյն: Բայց գրաւուած թուղթերուն մէջ վնասակար բան չի կրցան գտնել. միայն Տւշօեան Եղիաղար անունով անձի մը վրայէն քանի մը կասկածելի թուղթեր գտնուեցան, որոյ հետեանքով բանտարկուեցաւ յիշեալ անձը: Նոյնպէս փետրուար 16-ին բանտարկեցին տեղւոյս վաճառականներէն Բաէեան հաճի կարապետ և Միսաք անունով անձերը, որոնք իրենց հարստութեան պատճառաւ այս չորրորդ անգամն ըլլալով կը բանտարկեն և հարիւրաւոր ոսկիներ առնելէ վերջ կը թողուն. այս անգամ թէ որքան որոշած են փրկանքը, դեռ յայտնի չէ. իսկ տունները խուզարկուած միւս Հայեր աղատ թողուեցան, անոնց դէմ չի գտնալով որ և է ապացոյց: (Կը շարունակվի).

ԱՄՄ ՍԱՐ.

ԱՊՍԱՍՄԲՈՒԹԻՒՆ ԿՐԵՏԵՈՒՄ.

Արեւելի մէջ ապստամբական շարժումը հետզհետէ կը սկսի ստանալ ծանր կերպարանք և մեծ համեմատութիւններ:

Սֆաքիա նահանգը բոլորովն ապստամբական վիճակի մէջ է. Վամօսի պահակ զօրագունը, բաղկացած 1300 թուրք զօրքերէ, ապստամբներէն պաշարուած և շատ նեղ դրութեան մէջ ինկած է. պաշարողներուն թիւը հետզհետէ կը ստուգանայ, վասնզի այդ կարևոր ռազմագիտական դիրքը գրաւելով Արեւտացիները ձեռք պիտի ձգեն մեծաքանակ զէնք և ռազմամթերք: Վամօսի բերդը պաշարող ապստամբները ցրուելու համար զրկուած թուրք և անար զօրքերը մեծ կորուստներով ետ մղուեցան: Ասոնք կատաղած Համեաի մէջ սկսան կոտորել քրիստոնեաները. փողոցներու մէջ արիւնահեղ կռիւներ տեղի ունեցան. քրիստոնէից կորուստն է 25 մարդ, թուրքերուներ միայն 4: Բազմաթիւ վերաւորեալներ երկու կողմէն: Սպաննուողներու թուին մէջ կան նաև ռուսական, ֆրանսական և հնչեակական գաղաւթներ և ուրիշ օտարահայտականներ:

Ուէթիմօյի կացութիւնն ալ ապստամբական է. Մահմետականները իրենց գեղերը թողլով՝ կապստանին քաղաքը և կըսպանան կոտորել քրիստոնեաները՝ որոնք տուններին փակուած՝ մեծ սարսափի մէջ են վերջին յուրերու համեմատ կոտորածն արդէն սկսած է այդտեղ: Աղլիին ամէն կողմը խիստ պաշարման վիճակ կը

տիրէ և յորաբերութիւններն ընդհատուած են:

Ար հաւաստեն թէ երեք ուրիշ զօրանոցներ ալ պաշարուած են Արեւտացիներու կողմէ — Գոնա-նոս, Բիսամօս և Պուքօլիս: Հանեայի առաջին արիւնայի դէպքերէն վերջ, նոր անկարգութիւններ ալ պատահած են նոյն քաղաքին և շրջակայ գիւղերուն մէջ. բայց այդ նոր կոտորածներու զոհերու թուին վրայ ստոյգ մանրամասնութիւններ կը պահսին:

Առավարիչ Թուրքիան փաշան քանիցս առաջարկած է բանակցութեան մօտեցնել ապստամբականներուն հետ, բայց անոնք մերժած են:

Եթէնք գտնուող Արեւտացիները սաստիկ յուզուած՝ միթիւններ կընեն և հնչեն կառավարութեան ուշադրութիւնը կը հրաւիրեն կողմին վիճակին վրայ:

Թուրքական նաւեր շարունակ կանոնաւոր և անկանոն զօրքեր կը փոխադրեն Արեւտէ: Ելևմտական տագնապը չներեր Դրան աւելի լուրջ միջոցներ ձեռք առնուլ: Մեծ իրարանցում կը տիրէ թուրք կառավարական շրջանակներուն մէջ:

Մեծ պետութիւններու մէկ-մէկ մարտանաւեր իրարու ետեւէ կը հասնին Հանեա և Միջերկրականի անգլիական նաւատորմին ալ Մայմայէ մեկ ելլու վրայ է դէպի Արեւտէ: Միջերկրականի Իտալական նաւատորմին այ հրաման ստացած է անմիջապէս մեկնելու դէպի Արեւտէի ջուերը: Այս կերպով արեւելեան խնդիրը կրկին կը բացուի:

Մերքի սրտէ համակրելով մեր Արեւտացի եղբայրներուն ապստամբական շարժումին, կը գոչենք՝ «կեցցէ Արեւտէ»:

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՐԵՐԵՐ.

ՏԵՌՈՐԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Վանից մեզ տեղեկագրում են հետեւեալը.

«Վանայ Հնչակեան Մասնաձիւղի Վարչութեան որոշումով մահուան դատաւարութեցաւ և սպաննուեցաւ յայտնի մասնիչ և դաւաճան կարապետ Նալբանդեանը: Տէնօրիստը ազատ է և ժողովրդի ոգևորութիւնը՝ աննկարագրելի:»

Մանրամասնութիւնները «Հնչակ»-ի յաջորդ համարում:

Կ. Պօլսից մեզ տեղեկագրում են հետեւեալը. —

«Երէկ դիշեր, ¹⁰/₂₂ մայիսի, Կ. Պօլսոյ Հնչակեան Մասնաձիւղի Վարչութեան որոշման համաձայն, սպաննուեցաւ յայտնի լրտես և մասնիչ Արաբկիրցի Սեդրաք Յակօբ Աջդպաշեանը, Հնչակեան տէնօրիստի դաշոյնով: Տէնօրիստը ազատ է: Մանրամասնութիւնը նամակով:»

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և դրամ ու մանդատ ուղարկել հետեւեալ հասցեով. — M. Beniard. — 22, Ormiston Road, Shepherd's Bush. London W. [Angleterre].

ՏՊԱՐԱՆ «ՀՆՉԱԿ»-Ի.

ԼՕՆԴՕՆ.